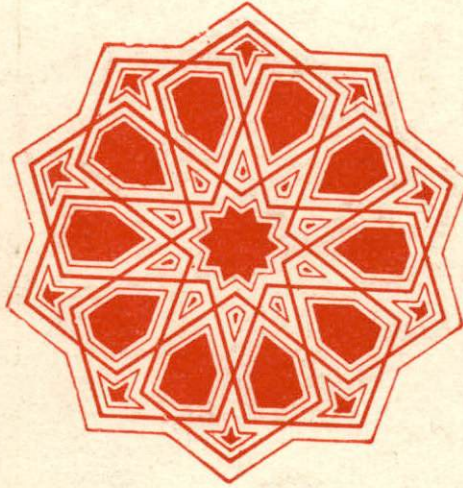

A. Ü. İLÂHIYAT FAKÜLTESİ
Kütüphanesi

İLÂHIYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHIYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKARILIR

I - IV

1957

DOĞUŞ LIMITED ŞİRKETİ MATBAASI — ANKARA

1 9 5 9

YIL : 1957

Cilt : VI Sayı : I-IV

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKARILIR

A. Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
Kütüphanesi

I - IV

1957

DOĞUŞ LİMİTED ŞİRKETİ MATBAASI — ANKARA

1 9 5 9

İ Ç İ N D E K İ L E R

	Sayfa No.
Prof. M. b. Tavit et TANCI	: Gâzzâliye Göre Kur'an'ın Tefsiri 1
Ali Himmet BERKİ	: İslâm'da Vakıf 19
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN	: Fârâbî ve İbn Sina'nın Garp Orta- çağ Düşüncesi Üzerinde Tesirine Dair Yeni Bazı Münakaşalar . . . 27
Prof. Dr. Şakir BERKİ	: İslâm Hukukunda Adalet Esasları ve Adalet Teşkilâtı 35
Prof. I. H. BALTACIOĞLU	: Din'e Doğru 44
Dr. Necati ÖNER	: Türkiye'de Yeni Mantık Ceryan- larının İlk Habercisi : Ali Sedad 60
E. W. F. TOMLIN	: Doğu ve Batı Hikmetleri. Çev. : H. G. YURDAYDIN 70
Hüseyin ATAY	: İslâmdan Önce Arap Yarımada- sında Putperestlik ve Yayılışı . . . 80
Doç. Dr. Kâmuran BİRAND	: Hinwendung zur Europäisierung in der Türkischen Weltanschauung 90
Doç. Dr. Kâmuran BİRAND	: Türk Düşüncesinde Avrupalılaş- ma Hareketleri 96
Doç. Dr. M. TAPLAMACI- OĞLU	: Sosyolojinin Kural ve Kanunları (Metod) 103
Doç. Dr. Kâmuran BİRAND	: Dinin Mahiyeti Üzerine 120
N. DANIŞMAN - TUĞ	: Eş'arilik Neden Batımlığa ve Hu- lûl'e Karşı Cephe Almıştır? 135
N. DANIŞMAN - TUĞ	: Pourquoi L'Ash'arisme Combat-il l'Esoterisme et l'idée de la trans- fusion spirituelle? 153
N. DANIŞMAN - TUĞ	: Fusus'ul-Hikem Kitabının Türkçe ve Fransızca Tercümeleri 157
 <u>Kitap Tenkitleri :</u>	
Dr. Yaşar KUTLUAY	: Doç. Dr. Neş'et Çağatay, İslâm- dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı 159

EŞ'ARILIK NEDEN BATINİLİĞE VE HULULE KARŞI CEPHE ALMIŞTIR?

Nafiz DANIŞMAN - TUG

Eş'arilik, müteâl Rabb akidesinin müdafaası uğrunda sarfedilen gayretlerin muhassasıdır. Maddenin vasıflarından münezze kudsî bir varlığın âlemde hükümler olduğu ve bu varlığın, zaman ile mekânın sınırları dışında kaldığı ve onun Ahed olduğu kanaati, dünyanın en eski medeniyet çevresinde (yani Kızıldeniz, Akdeniz, Basra körfezi, Ege ve Hazar denizleri arasında kalan sahada) İslâmiyetin zuhurundan hayli zaman önce idrak edilmiştir.

İnsanlığa ileri medeniyet örnekleri veren bu zihni ve Bedi'i fa'aliyet sahasında, vahdaniyet fikrinin hangi safhalardan geçtiği ve ne derece şedid münakaşalara sebep olduğu malumdur. Asırlar boyunca süren bu münakaşaların siyasi veya kelâmî tarihçesini bu kadar kısa bir makaleye sığdırmak mümkün değildir. Biz burada vahdaniyet fikrinin müdafaası uğrunda yalnız İslâm âleminde sarfedilen gayretlere kısaca dokunmak isteriz.

Şüphe yokki tevhid, İslâm akidesinin en kuvvetli rüknüdür. İslâm cemaatinin bakasını, her disiplinden çok, Allah akidesinin bu müteâl fikri sağlamış bulunmaktadır. Şu kadar varki bu akidenin Kur'an-ı Kerimde öğretilen şeklini, yanlış veya garezkâr tefsirlerden korumak kolay olmamıştır :

Siyasî ve coğrafî sebepler, ırkî istidat ve menfaatler, sağdan soldan gelip bu akideye eklenmek isteyen edebî veya felsefî cereyanlar, yahut da nassın muhtelif surette tefsirinden doğan değişik görüşler, dinin safiyetini bulandıracak ve mahiyetini değiştirecek tehlikeli çıgırlar açmışlardı. İşte bu azim tehlikenin önüne geçmek üzere kurulan kelâmî fırkaların başında Eş'ariye fırkası gelir. Gerçi Eş'ariye fırkasına takaddüm eden Kaderiye fırkası da, İslâm tevhidine büyük hizmetlerde bulunmuştur. Ama Kaderiyenin tevhidi, Allahın Kur'andaki vasıf ve isimlerine itiraz eden bir tenzih yolunda inkişaf ettiğinden, zamanla Mü'minlerin imanını zedeliyecek bir felsefî sistem haline gelmiş ve efkâr-ı umumiyenin nefret ve husumetini tahrik etmişti.

Rabb-i Müteâl akidesinin kur'anî şeklinin, bidayet-i islâmda, Arap ekseriyeti tarafından anlaşıldığı muhakkaktır. Aksi kanaatte olanlar, birce eksik düşünmüş veya tarafgirliğe kapılmış olabilirler. Zira İslâmın zuhurundan önce, iptidai veya bedevî bir hayat süren Arapların dahi, mücerret mefhumları anlayacak bir fikrî seviyeye varmış oldukları, bize bıraktıkları edebiyat şaheserlerinden anlaşılmaktadır.

Arapları, Müteâl Rabb anlamına alıştırarak âmillerin başında harsî (kültürel) ve tarihî âmiller gelmekte ise de, Arapların içinde yaşadıkları coğrafi ve içtimai muhitin de bu anlamın inkişafına yardım ettiğini düşünmek yerinde olur.

Hayatın gayetle çetin olduğu bu göl ve çıplak sahiller diyarında, maddenin aksamiyan bir ümid ve merhamet kaynağı olamayacağını Araplar, bütün varlıklarıyla duymuş bulunmaktadırlar. Memleket çorak, yağmur pek kıt ve düzensiz, güneş kavurucudur. Bu diyarda hayr-ü merhameti ancak maddenin dışında kalan ezeli bir kudretten beklemek mümkündür. Arabın berrak zekâsı bu nankör ve abus tabiatın içinde şuarsuz maddeye, ancak lüzumlu veya lüzumsuz bir metâ' nazariyle bakabilir. Burada insana acıyan ve insanın mukadderatını elinde tutan tek kudretin, Allah kudreti olduğuna inanmak zarureti vardır. Bu münasebetle İslâm dini "besmeleyi" yani Rahman ve Rahim olan Allahın adını, Müslümanların şiarı kılmıştır. "Bismillahil-Rahmanil-Rahim" diyen her Müslüman, Allahın üstün bir şefkat ve merhamet kaynağı olduğunu bildiği gibi, bu merhamet kaynağının herhangi bir maddî vasfı olmadığını ve hiç bir şeye benzemediğini bilir. Allahü Taalâ, kendi varlığının her şeyin üstünde bir vahdaniyet unsuru olduğunu tanıtmak üzere son büyük Resulüne şu meâlde hitab etmişti : "Deki Allah birdir. En üstün varlıktır. Ne doğmuştur, ne doğurmuştur. Ve hiç kimseden dengi yoktur". Bin üçyüz seksen yıl önceki Müslüman bu sureyi nasıl anlamışsa, bugünkü Müslüman da öyle anlamaktadır.

Allah, hiç benzeri olmayan üstün bir varlıktır. O, her şeyden önce mevcut olduğu için, hiç bir şeyden doğmamıştır. Yarattığı mevcudat dahi kendisinden doğmamışlardır. Öyle olsaydı, mevcudat ile Allah arasında müşterek bir vasıf, bir akrabalık bulunurdu. Allahın canlılardan ve cansızlardan hiç bir dengi yoktur.

Allahü Taalâ bu noktayı daha da açarak buyurmuştur ki : "Lâ yüşbihuhu şey'un" yani kendi üstün varlığına hiç bir şey benzemez. Ayrıca kendi kutsal varlığının gözlerle görülmediğini fakat kendisinin her şeyi gördüğünü de buyurmuştur. El-Hadid suresinin ilk üç ayetinde Allah, Kendi müteâl varlığını bize şu meâlde tanıtır : "Göklerde ve yerde ne varsa Allahı öger; O, Aziz ve Hâkimdir. Göklerin ve yerin mülkü Onundur; O, yaşatır, öldürür ve her şeye kadirdir. O, İlk ve Sondur; belirli olan, içte olan ve herşeyi bilendir."

Şu kadar varki İslâm akidesinin istinad noktasını teşkil eden müteâl Allah varlığı, Kur'anın bazı âyetlerinde şekil, cihet ve hareket ifade edecek surette vasıflanmış ve bu hâl, İslâmın esas akidesiyle tam bir tenakuz arzettiği için, daha ilk günlerde, büyük din adamlarımızı düşündürmüştür. Netekim El-Hadid suresinin dördüncü âyeti şu meâldedir : "Allah, gökleri ve Yeri altı günde yarattıktan sonra Arşa kuruldu; O, Yere gireni ve Yerden çıkanı, gökten ineni ve göğe çıkanı bilir; nerede olsanız sizinledir; Allah yaptıklarımızı görür."

Bu âyette Allahın sun'u, altı gün gibi zamanî bir ölçü ile takyid edilmiş ve maddî bir manâ ifade edebilen Arşa kurulduğu söylenmiştir. Peşin olarak söyleyelimki "altı gün" tabiri, bildiğimiz manâdaki gün mefhumuna delâlet etmeyip, göklerin ve Yerin altı merhalede yaratılmış olduğunu ifade eder.

Allahın Arşa kurulması tabirine gelince; bu tabir, İslâmlığın henüz ilk günlerinde münakaşa mevzu'u olmuş ve İslâm akidesinin esaslarına bihakkın vakıf olan (ve çoğunluk itibariyle Arap ırkına mensup olan) veya sıkı bir islâmî terbiye görmüş olan gayriarap Muhaddis ve Fakihler, tarafından iki ayrı surette yorumlanmıştır. Her iki yorumun da islâmî akidenin ruhuna intibak ettiğini iddia edebiliriz.

1 — Kaderiyeci İslâm mütekellimleri, "Arşa kuruldu" ibaresini, "Dünya ve Ahiret mülkünü, Allah, nüfuz altında tuttu veya tutmaktadır" suretinde te'vil etmişlerdi. Zira arap dilinde "isteva" kelimesi, hem kuruldu hem de kapladı veya hüküm ve nüfuzu altına aldı manasına gelir. Zaten ayetin son ibareleri, Allah kudretinin vüs'atini vasıflandırmış olmakla Kaderiyenin bu yoldaki te'vil ve tefsirlerini desteklemiş bulunmaktadır. Çünkü bu ibarelerde Allahın, yere giren ve yerden çıkan, gökten inen ve gökten çıkan her şey'i bildiği; nerede olsanız sizinle beraber olduğu ve bütün yaptıklarınızı gördüğü söylenmektedir.

2 — Ehl-i Sünnet vel-Cemaatin Eslâf adıyla anılan eski Muhaddisleri ise; Allahın, zahirde dahi olsa, maddî bir kıymet ifade eden sıfatlarını te'vil etmek salâhiyetini kendilerinde görmemişlerdi. İmam Malik bin Enes derki : "Arş ile Arşa kurulmak tâbirleri, bizce malûm bir şeydir. Fakat Allahın Arşa nasıl kurulduğu mechulümüzdür." Bu münasebetle Ehl-i Sünnetin ilk mufessirleri, Arş kelimesi hakkındaki kanaatlerini şu suretle ifade ederler : "Bizce Allahü Taalâ, keyfiyeti malûm olmayan bir surette Arşa kuruldu." Dolayısıyla Eslâf, Allahın Arşa nasıl kurulduğunu izaha yanaşmamış ve Kaderiyenin görüşlerini itibarî addederek bu görüşlerin hakikati ifade etmekten uzak olduğunu iddia etmişlerdi. Buna karşılık eş'arî fırkasının müessisi İmam Ebu Hasan Eş'arî ise, (arş) kelimesini semaların en yüksek yeri suretinde anlamıştır. Kitabül-İbane'de der ki : "Ve küllü mâ alâ fehve sema'un; vel arşu a'les-semavati = yüksekte olan herşey semadır; arş ise göklerin en yüksek yeridir." (1) O halde İmam Ebu Hasen Eş'arî (arş) kelimesini satvet ve nüfuz mesnedi suretinde değil de, semaların bize göre (en yüksek yeri) ve başka bir deyimle (semaların sonsuzluğu) suretinde anlamış bulunmaktadır. Bu esasa göre, El-Hadid suresinin 4 üncü âyetinde lafzan teşbih, tecsim ve zaman telkin edebilen kelime ve ibarelerini, şu yolda anlamak mümkün olur : "Allah, yeri ve gökleri altı merhalede yaratıp semaların sonsuzluğunu kapladı."

Allahı, maddeden tenzih etmek ve antropomorfik gibi görünen sıfatlarını manevileştirmek maksadiyle bu sıfatları yorumlayan Kaderiye

(1) Kitabül-İbane. Ebu Hasan Eş'arî. Sa : 47. Almatba'a Elnizamiye. Haydarabat.

ile (ilâhî sıfatların manasını, insan idrakinin fevkinde tutan) Selefiyenin yanında, bir de teşbihci fırkaların, Allahı ve Arşını nasıl anladıklarını tedkik edelim : Evvelâ şunu söyleyelim ki, teşbihciler umumiyetle İslâm akidesinin doğup geliştiği tabiî ve içtimaî muhitin dışında zuhur etmişlerdi. Bunların en ileri gelenlerinden biri olan El-Muğire b. Said ile kendisine mensup olan Elmuğiriye fırkasının kanaatleri şu merkezdedir. "Bu fırkanın mensupları, Elmuğire b. Saidin peygamber olduğunu ve Allahın en büyük ismini bildiğini iddia ederlerdi. Bunlar, kendi tanrılarının nurdan bir insan şeklinde olduğunu, başının üzerinde bir tacın bulunduğunu, insanlar gibi kolları ve bacakları olduğunu, vücudunun boşluğunda bir kalbin çarptığını ve Allahın bu kalbinden hikmetin fışkırdığını iddia ederlerdi....." (2)

"El Muğire b. Said, kendi müritlerine Allahın âlemi nasıl yarattığını şöyle izaheder : Allah, yapayalnız idi. Beraberinde hiç bir şey yoktu. Eşyayı yaratmak isteyince, kendi İsm-i Azamını andı. Bunun üzerine İsm-i Azamı uçtu ve kendi başı üzerindeki taca kondu. İşte Kur'andaki (Sebbih isme Rabbikel Âlâ = Rabbinin Yüksek Adını kutlayarak an) âyeti bu olaya işaret eder. Daha sonra Allah, kendi parmağı ile kendi avcunun içine mahlûkatın masiyet ve tâatlerini yazdı; ve bunların masiyetlerinden gazaba gelerek terledi. Terinden iki derya toplandı. Bu iki deryadan biri tuzlu ve karanlıktı. Diğeri, tatlı ve aydınlık idi. Sonra, Allah, denize baktı ve kendi gölgesini gördü. Gölgesini toplamaya gidince, gölgesi uçtu. Ama Allah kendi gölgesinin gözünü eline geçirerek ondan bir güneş yarattı. Sonra da "benimle başka bir tanrının bulunması caiz değildir" diyerek kendi gölgesini yok etti; ve bütün mevcudatı o iki deryadan yarattı : Kâfirleri, tuzlu ve karanlık denizden; mü'minleri, tatlı ve aydın denizden yarattı. Allahın ilk yarattığı gölge, Muhammed (sllm) in gölgesi oldu. Kur'andaki (Kul in kâne lir'Rahmâni veleden fe enâ evvelül Abidin = deki o Rahmanın çocuğu olsa idi, ona ilk tapacak ben olurum) (3) âyeti bu manâda nazil olmuştur. Sonra Allah, Muhammedi, henüz gölge iken bütün insanlara yolladı....." (4)

İslâm akidesinin hakikî mümessilleri olan Selefiye ve Kaderiye fırkalarının, Allahı teşbihten tenzih etmekte gösterdikleri titizliği, El-Muğire b. Said ile kafadaşlarının hayalhanelerinden çıkan bu saçmalarla mukayeseye kalkışmak dahi hatadır. İki zihniyetin arasındaki farkın ağılığı derin boşluğu, Ehl-i Beyte teşeyyü' bahanesi kapatamaz. Şi'anın en büyük imamlarından olan Cafer-i Sadık (5) Allahı teşbih ve tecsimden tenzih etmekte herkesten ileri gider. İmam Cafer bu manada derki (6) : "Allahın bir şeyde olduğunu, bir şeyden geldiğini ve yahut bir şey'in üzerinde olduğunu iddia edenler, Allaha ortaklık koşmuş olurlar.

(2) Makalatül İslâmiyin E. H. Eş'arî. S : 6. Devlet Matbaası, İstanbul.

(3) El-Zükhuf Suresi, Âyet 81.

(4) Makalatül-İslâmiyin. Sa : 6 - 7.

(5) Altıncı İmam Ebu Abdullâh Cafer b. Muhammed b. Ali b. El-Hüseyn b. Ali'dir.

(6) Er-Risale El-Kuşeyriye Sa : 7.

Zira Allahın bir şeyde bulunması, Onun mahsur (yani çevrilmiş) olduğunu ifade eder; Allahın bir şeyden gelmiş olması, Onun muhdes (yani yeniden var) olduğunu ifade eder; Allahın bir şeyin üzerinde bulunması, Onun mahmul (yani taşınır bir nesne) olduğunu ifade eder”.

Teşbihci Şi’aden bir de Hişam bin El-Hakem ile kendisine nisbet edilen Hişamîye fırkasının Allah hakkındaki kanaatlerini zikredelim (7) Hişamîye fırkasının mensupları, tanrılarının bir cisim olduğunu ve bir sınır ile nihayetlendiğini ; uzunluk, en ve derinlikle vasıflandığını ; uzunluğunun enine ve eninin derinliğine eşit olduğunu iddia ederler. Şukadar varki onlar, bu eb’âdın ölçülerini tayin edemedikleri halde aralarındaki nisbetlerin birbirlerine eşit olduklarını söylerler. Hişamîye fırkasının mensupları, tanrılarının parlak bir nur olduğunu, mu’ayyen bir hacim ve nisbette olduğunu, katıksız bir altın külçesine benzediğini ve yuvarlak bir inci tanesi gibi ışıldadığını; ve kendine mahsus bir rengi, bir tadı ve bir kokusu olduğunu; ve el ile tutula bileceğini fakat bütün bu sıfatların kendi zatından başka şeyler olmadıklarını iddia ederler. Sonra Bârînin esasta mekânsız olduğunu fakat onun harekete gelmesiyle mekânın hasıl olduğunu ve mekan denilen şeyin Arş olduğunu iddia ederler.

Mutezile reislerinden Ebu Hüzeyl El’Allaf, yazdığı kitaplarda Hişam b. El-Hakemden bahs ile derki : Hişam, kendi tanrısının bir cisim olduğunu, gidip geldiğini, kalkıp oturduğunu, bazan hareket edip bazen sâkinleştiğini; uzunluk, en ve derinlik gibi şeylerle vasıflandığını; ve Allah böyle olmasıydı, inhilâl ve fenaya mahkûm olacağını söyler”. Ebu Hüzeyl derki : “Elimle Ebu Kubeyl dağına işaret ederek Hişame sordum : Senin tanrının büyüktür? Bu dağmı? Hişam dağın Allahtan biraz irice olduğunu söyledi.”

Rivayete göre Hişam, bir sene içinde, kendi tanrısını beş ayrı vasıfla vasıflandırmıştır. Bir defasında Allahın billura benzediğini; bir defasında altın külçesine benzediğini; bir defasında sureti olmadığını; bir defasında kendi eliyle yedi karış boyunda olduğunu; birinde de onun hiç bir şeye benzemediğini söylemiştir.”

Bu misalleri daha çok tekrarlamamanın faydası olmadığı gibi, İslâm akidesinin asıl ve şa’ibesiz sadeliğinden uzakta kalan bu gibi itikatların hangi içtima’î sebeplerin tesiri altında gelişmiş olduklarını izah etmenin yeri değildir. Şukadar varki islâmî akidenin mümessili olan Selefiye fırkası ile bu akidenin müdafaasını üzerine alan Mutezile fırkasının, ve onun arkasından gelen Eş’ariye fırkasının teşbih ve teccim fikirlerine karşı cephe almış olmalarını, din adına takdirle karşılamak ve davranışlarının fevkalâde doğru ve isabetli olduğunu kabul etmek lâzımdır.

İşin garip tarafı şuki, İslâmda teşbih ve teccim tarafdarları, yalnız El-Mugire b. Said ile Hişam b. El-Hakem gibi mütemevvic ve kaypak hayal sahiplerinden ibaret olmayıp aralarında sağlam imanları ve geniş bilgileriyle iştihar eden bazı mutasavvıflar da vardır. Misâl olarak Şeyh Ek-

(7) Makalâtül-İslâmiyyin, Sa : 29.

berin El-Bakara suresindeki (kursî) kelimesini ve dolayısıyla (Arş) kelimesini nasıl tefsir ettiğini tedkik edelim. Bu münasebetle evvelâ kendi kendini tefsir eden Ayetül Kürsinin türkçe meâlini verelim; sonra da Şeyh Muhiddinin tefsirine geçelim :

El-Bakara Süresinin 255 nci âyetinin meâli şudur : Daima uyanık ve diri olan Allahdan başka Tanrı yoktur. O, ne dalar ne uyur; göklerdeki ve yerdeki her şey Onundur. Allahın müsaadesi olmadan kendi nezdinde kim kime şefaât edebilir? Allah, onların gözleri önündeki ve aralarındaki her şeyi bilir Onlar ise yalnız Allah'ın istediği kadarını kavrayabilirler. Allah'ın kürsüsü, gökleri ve yeri içine aldı; bu şeylerin hıfzı Allah'a bâr olmaz; Allah, yüksek ve uludur.

Dikkat edilirse, âyetin kur'anî aslında Allahın diriliği ve uyanıklığı belirtildikten sonra, kavrayışının gökleri ve yeri içine alacak vüs'atte olduğu buyurulmaktadır. Demek oluyor ki (Kürsü) kelimesi, (geniş kavrayış) terkinin müteradifidir. Gerçekte maddî manada ne bir kürsü ne bir arş vardır. Zira Allahın bir arş veya kürsü üzerinde olduğunu söylemek - İmam Cafere - göre Allahın taşınır bir nesne olduğunu söylemek kabilinden bir şeydir.

İslâm zihniyetinin hakikî mümessilleri (kursî) kelimesini ancak bu manâda anlayabilirler. Halbuki Peygamberin vefatından altı asır sonra gelen büyük İslâm mutasavvıflarından Endülüslü Şeyh Muhyiddin İbni Arabî aynı âyetteki (kursi) kelimesini bakınız nasıl tefsir ediyor : (8)

“Rahman, Arşa nasıl oturup yaslandı ise, ayakları Kürsüye öyle yaslanmışlardır. Kürsü, şeklinin dörtgen olması itibariyle Arşa benzer ise de, birinin bacakları ötekinin bacaklarına benzemezler. Kürsü, Arşın içine atılmış bir halka biçimindedir. Allahın iki ayağı, Kürsüye ilişmek üzere sarkmış bulunmaktadırlar. Ayak, sübutun (istikrarın) senbolüdür. Bu iki ayaktan birisi, doğruluk; birisi, sevgi ayağıdır; birisi, cebir; birisi ihtiyar ayağıdır. Bu iki ayağın, Allah bilgisindeki mertebeleri çoktur. Ama bu mertebelerin izahına ne vaktimizin darlığı müsaidtir, ne de kitabımızda tuttuğumuz icaz ve ihtisar yolu buna müsaidtir. Kürsü, donmuş suların üzerindedir. Kürsünün kendisi, Arşın içinde nasıl yer almış ise, gökteki bütün mahlûkat ile erkân, Kürsünün içinde öylece yer almışlardır.”

Bize göre kürsünün bu suretle vasf-ü tarifi, daha çok, hummalı bir hastanın, buhran anlarında söylediği saçmalara benzer : Kürsü, Allah ayaklarının istinadgâh ve istirahatgâhıdır. Kürsü, dörtgen şeklinde olduğu için Arşa benzer; ama kürsünün bacakları Arşın bacaklarına benzemez. Kürsü, Arşın içine atılmış bir halka gibidir. Kürsü, donmuş suların üzerindedir. Kürsünün içinde, göklerin bütün mahlûkatı ile erkân yer almışlardır.

Hız. Muhammed (Sllm.) bu âyet-i celiledaki (Kürsü) kelimesinin bu yolda te'vil ve tefsir edildiğini duysa idi, acep ne derdi? Bu çok şekilli

(8) El-Fütühatül-Mekkiyye. Cilt 3 Kitap 2. Sa : 564.

kürsünün, bu mütenakız tasvirlerin, bu ahenksiz ve irtibatsız muhayyilenin ciddiyet neresinde? Bu kabil iddiaların, ilmî tefekkür ve mantıkla alâkası bir yana, selâmet-i sevk ile alâkası nedir? İbn-i Arabî, kürsünün tefsir ve izahına devamla derki : (9)

“Allah, bu Kürsünün ortasında, değirmi ve şeffaf bir cisim yaratarak on iki parçaya bölmüş; ve parçalardan her birine burc adını vermiştir. Allahü Taalâ Kur’anda bu burclarla kasem ederek derki : “Vessemâ’i zâtil-buruc = Burçlu semalara andolsun”. Allah bu burçlardan her birine bir mikdar melâ’ike yerleştirmiştir. Bu melâ’ikenin Cennet ehli nezdindeki vazifeleri, (dört) unsurun dünya halkı nezdindeki vazifelerine benzer. Zira bu melâ’ikenin bir kısmı, su; bir kısmı toprak; bir kısmı hava; bir kısmıda ateş vazifesini görürler. İşte Cennette ne varsa, bu melâ’ikeden teşekkül eder; ne değişirse bunların değişmesi ile olur; ne bozulursa bunların bozulmasıyla bozulur. (Bozulur kelimesinden maksad, bir düzen üzerine kurulan şeyin çözümlenerek kötüye dönmesidir) işte bozulur demekten maksadımız da budur”.

“İsnâ-şerîye fırkasının oniki İmama inanışları da buradan gelir. Zira, az yukarıda bahsettiğimiz melâ’ike, kendi çevrelerindeki âlemlerin imamlarıdır. Bu melâ’ikenin kendi yerlerinden hiç bir suretle ayrılamayışlarının yüzünden, İsnâ-şerîye fırkasının tâbî’leri, kendi İmamlarına masum nazariyle bakarlar. Fakat onlar, imdâdın kendilerine bu cihetten geldiğini bilmezler. İmamların ruhları (Ahiret hesabından temize çıkıp, kendilerine mukadder olan saadete kavuşunca) yükseklerde uçmaya başlarlar; ve nihayet her biri, kendisine tahsis edilen feleğe gelüp yerleşir. Çünkü her birisinin itikadı, kendi feleğinden öteye geçmesine müsaide değildir. Sonra onlar, oniki olmakla beraber dört mertebeye ayrılırlar. Çünkü Arş, dört ayak üzerinde durur. Menziller ise üçdürler : Dünya, Ahiret ve Berzah.....”

Şeyh-i Ekberin Kursî ve Arş hakkındaki bu munzam mütalâasından iki mühim netice çıkıyor : Birisi, hayal oyunlarına kapılanlar, ümid kırıcı bir mantıksızlığa düşüyorlar. El-Muğire b. Said diyorki : Allah, kendi terinden hasıl olan denize baktı. Kendi gölgesini gördü. Gölgesini toplamaya gidince, gölgesi uçtu. Fakat Allah kendi gölgesinin gözünü eline geçirerek ondan bir güneş yaptı. Sonra (benimle beraber başka bir tanrının bulunması ca’iz değildir) diyerek kendi gölgesini yok etti.) Bu hayal oyununu hangi mantığa bağlamak mümkündür!. Hişam b. Hakem ise, Allahı bazan parlak bir nura, bazan billura, bazan katıksız bir altun külçesine, bazan ışıldayan bir inci tanesine benzetmekte, bazan da Allahın hiç bir cisme benzemediğini söylemektedir. Bu mütenakız iddialar, mantığa sığarmı! İbn-i Arabî, Kürsünün dörtgen olması dolayısıyla Arşe benzediğini, Allahın iki ayağını bu kürsüye dayadığını söylemişken, Kürsüyü, Arşın ortasına atılmış bir halkaya benzetiyor; bir yandan da Kürsünün donmuş sular üzerinde bulunduğunu söylüyor. Şeyhin hangi sözüne inanalım? Bu nasıl bir mantık!..

(9) Aynı mahaz. Cilt 3 Kitap 2 Sa. 565.

İkinci netice şudurki mutasavvıfların senbolizmi ile Şi'anın batınlığı arasında büyük bir karabet görülmektedir. Bu karabeti, asrımızın büyük İslâm mütefekkirlerinden olan Ahmed Emin Bey şu suretle izah eder : (10) "Şi'anin mehdilik nazariyesi, yeni bir olayın doğmasına sebep olmuştur. O da tasavvufun şi'iliğe sıkı bir suretle bağlanmasıdır. Mutasavvıflar, Şi'ilerin Mehdisine (Kutup) adını verdiler, ve böylece Şi'ilerin hisse hitabeden saltanatlarına karşı, mutasavvıflar, ruha hitabeden bir saltanat kurdular. Mutasavvıfların Kutbu, Şi'ilerin İmamı gibi, her zaman âlemin işini kendisi görür. O, göklerin direğidir; direk olmayınca, gökler çöker. Kutuptan sonra, Nakipler gelir. İbni Arabî, Fütuhât-ı Mekkiyede derki: Nakiplerin sayıları, her asırda oniki olup feleğin burcları sayısındadırlar. Bu sayı ne artar ne eksilir. Her Nakip, kendi burcunun özelliklerini ve Allahü Taalânın o makama tevdi'eylediği bütün esrar ve tesirâtı bilir. Şunu da söylemek lâzımdırki Allahü Taalâ gökten indirdiği bütün şeri'atlerin bilgisini bu Nakiplere bağışlamış bulunmaktadır. Onlar, ruhların bütün gizli taraflarını, kuruntularını, hile ve desiselerini bilirler. Hatta İblisin iç yüzünü, İblisin kendisinden iyi bilirler. onlar, bilgide o kadar ileri gitmişlerdirki, bir kişinin yere basışından, bahtiyarlardan mı, bedbahtlardan mı olduğunu bilirler. Bütün bu şeyler, hayal ve evham ile dolu bir şi'irdan farksızdırlar. Fakat bu, hiç de zevkili bir şi'ir değildir. Bilâkis bu, öyle bir şi'irdirki insanların inanlarını ve işlerini bozar; onları mantıktan ve hayatın vaki'i hakikatlerinden uzaklaştırır: cemâatlerin idarî ve adlî islahat talebini baltalar ve felce uğratar. İşte bu fasid dairenin içinde, sanki hükküm ile halk arasında şöyle bir sözleşme olmuş : halk, hayal âleminde oyalanacak : hükkâm, fesad deryasında mesafeler kat'edecek. Başka bir deyimle, halk hayal ile oyalanırken, hükkâm mütemadiyen iş bozanlık edecek ve Ummet her gün kötüden kötüye gidecektir".

Gerçi Ahmet Emin Beyin sembolizm ve alegorizm adı altında batınlık yapan mutasavvıflar hakkındaki kanaati bütün sufilere intibak etmez. Tasavuf, bilhassa dördüncü hicrî asırdan sonra ruhiyat, hissiyat ve hayâl ile uğraşanların bir mesleki haline gelmiştir. Fakat birinci, ikinci ve üçüncü hicrî asırlarda gelen sufilerin çoğu, hayata ve İslâm cemâatine değil de, zalim Halifelere, valilere ve hâkimlere küsmüş insanlardı. Bunlar, Sünnetin ihyasına çalışan, İslâm cemâatinin salâh ve saadetini isteyen, zalim Halife ve valileri gayetle acı bir surette tenkid edip ağlatmaktan sakınmıyan ve ancak boş vakitlerini ibadetle geçiren birer muhaddis veya fakih idiler. Aralarında Ebûl - Derda, Ebû - Zer, Hasan Basri, Evzaî, El-Fudeyl b. İyaz, El-Cüneyd b. Muhammed gibi adamlar çoktur. Hepsinin menakibi meşhurdur.

İkinci hicrî yüzyılda yaşamış büyük sufilerden biri olan Zinnun-i Mısri der ki (11) : "Sakin Allahu tanıdığını iddia etmiyesin; yahut zühdü tasavvufu kendine san'at edinmiyesin; yahutta ibadete (geceli gündüzlü) bağlanmış olmyasın". İşte tarihte zühd'ü takvasiyle nam salmış

(10) Duhal-İslâm, cüz 3. Sa. 245, Mısır.

(11) Kitabu Tabakatil-Sufiyye, Ebu Abdurrahman El-Sülemi, S. 17, Mısır.

olan bu büyük din adamı tasavvufu kendilerine san'at edinen ve yahut bütün vakitlerini ibadete tahsis eden kimselerden hoşlanmıyor. Bir de zühd-ü takvası kadar fazileti ve İslâmî ilimlerdeki geniş bilgisiyle tama-yüz eden İmam Hasan Basri'nin şu sözlerini okuyalım (12) : Rivayete göre Haccacı zalım, Kufe'de yaptırdığı güzel bir konağı ziyaretçilere açarak takdir ve hayranlıklarını öğrenmek istemiş. Ziyaretçiler arasına katılan İmam Hasan Basri, Haccac'ın konağını gördükten sonra demiş ki : "Elhamdülillâh; Krallar, kendilerinde daîma öğünmeyi mucip olacak bir üstünlük görürler. Biz de onların halinde her gün yeni ibretler okuruz. Onlardan birisinin konak yaptırdığını, yeni yataklar attırdığını, nefis eibiseler giydiğini ve kıymetli binkler edindiğini gören tamahkâr sinekler, aleve koşan pervaneler, ve kötü yoldaşlar, o kralın etrafını sararlar. Kral onlara der ki : Bakınız neler yaptırdım!. Evet ey mağrur; neler yaptırdığını görük. Sonra ne olacak? Ey fâsıkların büyüğü; şunu bil ki, semâvât halkı sana lânet okumakta; ve Dünya ehli senden nefret etmektedirler. Zevâla mahkum olan bir köşk yaptırdın amma ebediyet köşkünü yıktın; ve gurur dünyasına aldanarak ahirette zilleti kabul ettin. İmam Hasan Basri bu sözleri söyledikten sonra Haccac'ın köşkünden çıkarken şu mev'izeyi okumuştur:" Allahü Taalâ, hakikati halktan saklamayıp onlara açmayı âlimlerin boynuna borç kılmıştır".

El-Cüneyd b. Muhammed bir gün karşısında batınî kanaatler güden bir adamla karşılaşmış ve aralarında, Ebu Ali el-Ruzbarî'nin bize naklettiği şu konuşma olmuş : (13) Ebu Ali el-Ruzbarî derki : Cüneyd'in yanında idim. Orada marifetten (yani Allahı tanımaktan) dem vuran bir adam dediki : Allahı tanıma yolunda yürüyenler, nefislerini islâh etmek ve Allaha bağışlamak uğrunda harekâtın (yani dinin emrettiği ibadet şekillerinin) terkine vasıl olurlar. Cüneyd o adama dediki : Senin bu sözlerin, âmâlin iskatına kail olanların (yani dinî ödevlerin yükünü sırtlarından atmak isteyenlerin) sözleridir. Bu ise nazarımda affedilmeyecek kadar büyük (bir dalâlet) dir. Hırsızlık ve zina eden bir kimse dahi, bu gibi şeyleri söyleyenlerden temiz ve dürüstürler. Allahı tanıyanlar, sâlih amelleri Allahtan alırlar; ve bu amelleri ile Allaha yönelirler. Bin sene yaşasam da sâlih amellerden zerre eksiltmem; meğerki (bu amellerin) icrasına mâni olacak mücbir sebepler çıka"

İşte Sünnet-i Muhammediye'nin esaslarını ve İslâm cemaatinin haklarını müdafaadan yılmayan bu cesur ve mücadeleci din adamlarımız, İslâm akidesiyle hiç bir suretle bağdaşamıyan batınılığı şiddetle reddetmişlerdir. Fakat, batıniler, kendi akidelerini müdafaa etmek yolunda derlerki : (14) "Her tenzilin bir tefsiri ve her zâhirin bir batını vardır." Hakikatte bu iki ibarenin birincisi karanlık; ikincisi, mugâlatahdır. Evet tenzil edilen her semavî kitabın bir tefsiri vardır; ama bu tefsiri kim yapacak ve nasıl yapacak? Her zahir'in bir batını olsa da; bu

(12) El-İslâmu vel-Menahicül-İştirakiye, Muhammed El-Gazali, S. 46, üçüncü tabı, 1373/1954, Mısır.

(13) El-Risaletül-Kuşeyriye, Sa. 22.

(14) Şehristanî, Elmilel vel-Nihal, Cüz 2. s. 29.

hal, batın uğrunda zahiri terk etmeyi gerektirmez. Yahut da gözle görünen hakikatleri, evham ve hayallere feda etmeyi mucip olmaz. Bizi bu suretle konuşmaya sevkeden husus şudurki : İslâm tarihi boyunca batını taifelerin kitab ve Sünneti, sair İslâm cemaatlerinden çok farklı bir surette tefsir etmiş olmalarıdır. Hattâ bunların bir kısmı batınılığı, âmâlin terki için kâfi bir sebep addetmişlerdir. Biz bunlara El-Cüneyd b. Muhammed'in vermiş olduğu cevabı çok yerinde buluruz. Tenzilin de nasıl ve kimler tarafından tefsir edileceğini tekrarlamayı faydalı buluruz. Evvelâ şunu söyleyelim ki : Tenzili, Tenzilin kendisi tefsir eder; nasıl ki El-Bakara suresinin 255 inci ayetindeki (Kürsi) kelimesiyle El-Hadid suresinin 4 üncü âyetindeki (Arş) kelimesini mâbadi tefsir etmektedir. Sonra tenzil edilen Kur'anı, sahih ve mütevatir haber tefsir eder; bu da olmazsa kitâbı icma-ı ümmet tefsir eder. Halbuki Batınîler, içma'ı reddederler ve Tenzili tefsir etmek salâhiyetini yalnız kendi imamlarında görürler. Bu münasebetle Şi'a ve bilhassa Batınıye fırkaları, Tenzilin bazı âyetlerini diğer İslâm fırkalarından başka manâda tefsir etmiş ve anlamışlardır.

Şi'ilerin büyük fakih ve muhaddislerinden olan El-Külîni, İmam Muhammed El-Bâkır'dan (15) naklen der ki : (16) "Allah Azze ve Celle'nin iki ilmi vardır : Birisi, yalnız kendisinin bildiği ilimdir. Diğeri, melâ'ike ve Resulüne öğrettiği ilimdir. İşte Allahın Melâ'ike ve Resulüne öğrettiği ilmi biz biliriz." Bu sözde itirazı mucip olacak bir nokta yoktur. Ancak (biz) sözünü Şi'iler başka manâda, Şi'i olmayanlar başka manâda anlarlar. Şi'lere göre (biz) kelimesi yalnız İmamlara mahsustur. Şi'i olmayanlara göre (biz) kelimesi bütün mü'minleri içine alır. Bize göre İmam Muhammed El-Bâkır (biz) kelimesinden yalnız İmamları kasetmiş olsaydı, bunu (biz (İmamlar) şeklinde söylemesini bilirdi.

Aynı muharrir iddia ederki (17) İmam Cafer Sadık (18) Kur'an'ın "Feseyera Allâhu âmelekum ve Resuluhu vel Mu'minune = amelinizi Allah, Allahın Resulü ve Müminler göreceklerdir" âyetindeki (müminler) kelimesinin İmamlara delâlet ettiğini söylemiş. İmamın bu tefsirine diyecek yok. Çünkü bizim nazarımızda (müminler) kelimesi yalnız İmamlara mahsus olmayıp sa'ir müminlere de şamildir. Âyet Şi'ilerin anladıkları manâda tefsir edildiği takdirde işin rengi değişir. O zaman, ahirette insanların amellerini yalnız Allah ile Allahın Resulü ve imamlar görecekler demektir. Bu esasa göre, İmamlar ahirette Allah ve Resulünün yanında yer alması olacaktır.

El-Küllîniye göre (19) İmam Aliyyül-Rıza (20) demiş ki : "İmamet, Peygamberlik derecesinde bir mertebe olup vasiyet tarikiyle onun evlâ-

(15) Beşinci İmam, Ebu Cafer b. Ali b. Hüseyin b. Ali'dir.

(16) Kitâbü'l-Kâfi, S. 123, İran baskısı, 1281.

(17) Aynı mehz. Sa. 123.

(18) Altıncı İmam, Ebu Abdillâh b. Muhammed b. Ali b. Elhüseyin b. Alidir.

(19) Kitâbü'l-Kâfi; Sa. 80 - 125.

(20) Sekizinci İmam, Ebul-Hasan bin Musa b. Cafer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali.

dına düşen bir mirastır. İmamet, Hasan ile Hüseyin'in mirasıdır. İmamet, dinin dizgini; müslümanların düzeni; dünyanın salâhı ve Müminlerin kuvvet ve şerefidir. İmamet, gelişen İslâmın temeli ve yükselen idaresidir. Salât, zekât, siyam, hac, cihad ve sadaka gibi vacipler, dinin emir ve ahkâmını gerçekleştirmek, serhad ve kaleler müdafaa etmek, anca^k imametle kaim olur.... İmam, suçtan münezze, kusurdan arık olup bilgi ile vasıflanır.... İmam, kendi asrının büyüğüdür. Onun derecesine yaklaşacak bir insan ve onun ayarında bir âlim bulunamaz. Onun yerini tutacak ve kendisine eşit olacak bir nazîri yoktur. İmam, bu üstünlükleri aramadan ve (bilvasıta) iktisab etmeden, sırf Mufzil ve Vahhab olan Allahın tahsisıyla, kendinde toplar.... Nasıl olur da Allah ile Resulünün seçtikleri bir İmamî müslümanlar bırakır da kendi seçtikleri başka adamları iş başına getirirler! Halk (cehalette düşmeyen bir âlim ve yılmaz bir mübeşşir olan İmamı; kutsallık, temizlik, ilim ve ibadet kaynağı olan) İmamı seçmek hakkını kendilerinde nereden bulurlar!....”

Batıniler, âyetlerin zahiri manâları altında Ehl-i Beytin ve bilhas- sa kendi İmamlarının hak ve salâhiyetlerine delâlet eden gizli manâların bulunduğunu iddia ederken, batını mutasavvıflar dahi, âyet ve hadislerin zahiri manâları altında tasavvufî manâların gizlendiğini iddia etmişler; ve bu âyet ve hadisleri, kendi fikri ve ruhi ihtiyaçlarını destekliyecek surette tefsir etmişlerdir. Muasır İslâm mütefekkirlerinden olan Ahmet Emin Bey, Şi'anın ve mutasavvifenin (zahir ve batın) kelimelerinden ne kastedtiklerini şöyle izah eder : (21) “Takiyye (yani ihtiyatlı davranmak ihtiyacı) Şi'ilerin şifreli bir surette konuşmalarına sebep olmuştur. Bu yüzden, zahirde herkese hitab ederken batında yalnız kendi adamlarına hitab edecek surette konuşa bilmeleri için remiz ve kinayelere müracaat etmişlerdi. Şi'ilerin bir kısmı, bu usulü Kur'ana da tatbik ederek bir çok âyetlerin batını manâlarında, İmam Ali ile ve (kendi soyundan gelen) sair İmamlarla ilgili işaretlerin bulunduğunu iddia ettiler. Meselâ onların bir kısmı, şu âyet-i Kerime'yi Hazret-i Ali'nin Hilâfetteki hakkı ile ilgili bulurlar. Âyet şudur : “Ya eyyuher-Resulü belliğma ünzile ileyke min Rabbike; ve in lem tef'al femâ bellağta risaletehu.” Meâli : “Ey Allahın elçisi, sana Rabbin tarafından indirileni yerine ilet. Bunu yapmadığın takdirde, Allah'ın emrini yerine getirmemiş olursun.” İddi'aya göre, Allah tarafından indirilen bu emir, Hazret-i Ali'nin Hilâfetteki münazaasız hakkına işaret eder. Yine bu manâda Şi'iler derki : Her ilmin arkasında bir esrar perdesi vardır. İmam Zeynül-Âbidin (22) bu manâda nazmettiği bir şiirde der ki :

*“Ben bilgimin cevherini gizli tutarımki
Hikikati görmeyen cahilleri yanlış yola sürmesin.
Vaktiyle Ebu Hasan, Hüseyime bu dille hitabetti.
Ondan önce de Hasana böyle konuşmayı tavsiye etti.
Mümkündürki bildiklerimin iç yüzünü açığa vurursam
Bana (sen puta taparsın) diyecek kimseler çıkar;*

(21) Duhal-İslâm, Cüz 3. Sa. 248.

(22) Dördüncü İmam, Ali Zeynül-Abidin.

*Ve kanımı akıtmayı helâl bulan bu mü'min adamlar,
Yaptıkları en çirkin şeyi, hoş görürler."*

"İşte bazı mutasavvıflar dahi bu yolda yürüyerek dedilerki : Her zahir ilmin arkasında batın bir ilim vardır. Kelimelerin lügavî ve mantıkî delilleri bu batınî ilmi anlamaya yetmez. Bu ilim ancak ilham ve mükâşefe yoluyla anlaşılır."

Batınî fikirler, aşırı Şi'a ile mutasavvıflar arasında sıkı münasebetlerin teessüsüne nasıl âmil olmuşsa, hulul nazariyesi de, hululcü Şi'ilerle mutasavvıflar arasında bir inan ve fikir birliği tesis etmiştir. Şu kadar varki iki tarafın hedefleri bir ise de, hareket noktaları ile hedefe varmak için tuttukları yollar başkadır.

Batınî İmamlar, mektum veya ayân olsunlar, uluhiyet mertebesine ancak veraset, vasiyet veya tayin tariykiyle gelmiş sayılırlar. İmamlar, kendi haklarına kavuşmak için, gasıp addettikleri kimselere karşı ayaklanmak; ve bunları devirip yerlerine geçmek için kuvvet ve desise yoluna müracaat ederler. Hululcü mutasavvıflar ise, uluhiyet mertebesine, ilm-i ledün ile felsefe ve ruhiyat yolundan vasıl olacaklarını zannederler. Bu hedeflerine varmak için de riyazat, itikaf, kahr-ı nefis, sürekli ibadet, ihtiraslardan tecerrüd, Dünyanın zevk ve âlâyişinden uzaklaşmak, elhasıl madde ile her alâkayı kesmek gibi çarelere müracaat ederler.

Şehristanî, Batınî İmamlarının senbolik ve ictima'i bir kıymet ifade eden uluhiyetlerini şu yolda tarif eder : (23) "Batıniler derki, biz Allahın ne mevcud ne de gayr-i mevcud; ne âlim ne de cahil; ne kadir ne de âciz olduğunu söyleriz. Bütün ilâhî sıfatlar hakkındaki kanâatlerimiz de bu merkezdedir. Allahın hakikî mevcudiyetini isbat etmek için, kendisiyle sair varlıklar arasında müşterek bir haddin bulunması lâzımdır. Bu da ilâhî bir teşbihten başka bir şey değildir. Dolayısıyla Allahın ne mutlak surette isbatına, ne de mutlak surette nefyine gidilmiş olur. Bu esasa göre Allah, yalnız mütekâbil hasımların yaratıcısı ve birbirlerine zıt olan şeylerin hâkimidir."

Daha açıkca konuşmak icab ederse Batınilere göre Allah, birbirlerine karşı yer alan muhasım ve zıt iki tarafın isbat ve nefyinden malûm olur. İcabî ve selbî kanâatler çarpışmadıkça, Allah bilinmez. Mütenakız ve birbirine zıt iddialar ortadan kalkınca, Allahın mevcudiyeti şüpheye düşer.

Batıniler, bu iddialarını desteklemek maksadiyle, İmam Muhammed El-Bâkırın (24) ilâhî sıfatlar hakkındaki şu mütalâasını anarlar : Allah, âlimlere ilim bağışladığı zaman, ilim ile vasıflanır. Kadirlere kudret bağışladığı zaman kudretle vasıflanır. Binaenaleyh, Allah Âlimdir ve Kâdirdir demekten maksat, Allahın ilim ve kudret bağışlamış olmasıdır. Yoksa bu tâbir, ilim ve kudretin Allah vasıflarından olduklarını ifade etmez."

(23) Elmilel-vel Nihal. Şehristanî Cüz 2 Sa. 29.

(24) Beşinci İmam, Muhammed El-Bakır b. Ali Zeynül-Abidin.

Oysaki İmam Muhammed Bâkır bu sözleri, sırf itizal kafasıyla yani Allahı sıfat çokluğundan tenzih etmek maksadiyle, söylemiştir. Batınîler ise İmamın sözlerini şu yolda anlamaya mütemayildirler : İlim ve kudret ancak âlim ve kadir kimselerde tecelli eder. Âlim, kendinde ilim sıfatını taşıyan kimsedir. Kâdir kendinde kudret vasfını taşıyan kimse- dir. Allahın Zâtı, ilim ve kudretle vasfedilmez. Fakat Allahın ilim ve kudreti, İmamlarda tecelli ettiği takdirde, Allah Âlim ve kâdir olur.

Günümüzün Batınî muharrirlerinden olan Selemeli (25) Mustafa Galip, bize Masum İmamı şöyle tarif eder : (26) “El-Mahsul kitabının 373 üncü sahifesinde denirki : İmam, varlığın gayesidir. O, halkı tabi’atin esaretinden kurtarmak ve onları yüksek bir mertebeye ulaştırmak üzere seçilmiştir. Onun zâtı, ilâhîdir, hayatı sermedîdir. İmam, hudud ve sıfatlarla bağdaşınca, gayelerin gayesi, zâtın yapıcısı ve sıfatların vâzı’ı olur. Hayrâtı ve berekâtı o verir. Yeniliklerin yaratıcısı, itaat bekleyen emrin vericisi ve hadd-ü hesaba sığmayan üstünlüklerin sahibi odur.”

Aynı müellif, Batınîlerin Allah birliği hakkındaki kanâatlerini bize (El-Da’vetül-İsma’iliyye) kitabından şu suretle nakleder : (27) “Vahdetin üç mertebesi vardır : Şeklî vahdet; manevî vahdet; hakikî vahdet.”

“Şeklî vahdet, cüsman âlemindeki küllî ve kâmil vahdet olup İmamın kendisidir; yani şeklî vahdet, İmamın şümullü ve eksiksiz şahsında belirmiş bulunur. Manevî vahdet, madde âleminden mücerred olan ruhanî âlemin küllî aklıdır. Hakikî vahdet ise, isimlerden, sıfatlardan ve sair mevcudattan arıtılmış olan zat-ı mutlakdır”.

“İşte İmam, maddeden mücerred olan Bârinin hakikî vahdet edâtıdır. Dolayısıyla İmamın teni, Allahın isimlerinden ve sıfatlarından birisinin yerine geçince ve bu yüksek sıfatlar arasında, bir ittihad hasıl olunca, hakikî Allah, İmamın kendisi olur. Netekim (her) insan da öyledir : Zat ile kaim olan kuvve-i hayyenin vücuduna inanmış bulunan nefiste bir ittihad olunca, o nefis ile İmam aynı şey olurlar. Fakat cisim suretindeki insan, İmamdan ayrı bir şeydir. Çünkü İmam ile insan arasındaki maddî ittisal, Allah ile İmam arasındaki maddî ittisaldan farksızdır. Dolayısıyla Allahın ilmi, Allahın nasıl kendi edatı ise, İmamın ilmi de İmamın kendi edatıdır.”

Batınîlerin bu vahdet tarifine göre, İmam her üç vahdeti de kendinde toplamış bulunmaktadır. Yani İmam, kendinde hem şeklî vahdeti, hem hakikî vahdeti ve dolayısıyla manevî vahdeti bir arada cem etmiş bulunuyor. Batınîlerin bu ilâhî vahdet tarifi, az yukarda Şehristaninin bize naklettiği tariftten esas itibariyle farksızdır. Her iki tarife göre, Batınîlerin hulul nazariyesi, ruhî bir mahiyet ifade etmekten fazla, ictima’î ve felsefî bir mahiyet arz etmektedir. Bu nazariyenin hangi akide

(25) Selemeli, Suriyede Hama şehrinin doğusunda bulunan ufak bir kasaba olup İsma’îlî mezhebinin tarihi merkezlerindedir.

(26) Tarihül-Davetül İsma’iliyye, Sa. 13, Suriye baskısı.

(27) Aynı merkez, Sa. 14.

veya felsefeden mülhem olduğunu araştırmak, mevzuumuz dışındadır. Fakat bizce mühim olan şey, İmamdaki ulûhiyet vasfının sürekli olup olmayışdır. Battinilere göre İmam masumdur, kusursuz ve hatasızdır: âlemin nazımıdır, insanların salah ve terakkisi, onun vücudu ile kaimdir. Bu durum karşısında İmam Batınilerin nazarında, imamete geldiği saatten öldüğü saate kadar, ulûhiyet vasfını taşır.

Batınî ve hülulcü olmayan İslâm fırkalarının bu nazariye hakkındaki kanâatlerinin pek menfi olduğunu söylemeye hacet yoktur. Onların bu menfi kanâatlerini uzun uzadıya şerh etmenin de yeri değildir. Ama bu nazariye sahiplerine tevcih edilen acı tenkitler hakkında kısa bir fikir vermek için, bu tenkitleri iki noktada hülâsa edelim : 1) Batınî hülulu, İslâm tevhidine taban tabana zıttır. Batınîler, İslâm akidesini bulandırıp bozmak istedikleri için, Müminleri ibadetlerin terkine ve muharrematın irtikabına davet ederler. 2) Bu nazariye siyasî, ırkî veya şahsî ihtirasların ifadesi olduğu için, samimî değildir; ve İslâm camiasını birleştirip kuvvetlendirmek değil, parçalayıp zayıflatmak amacını güder.

Kanâatimizce bu iki ağır töhmeti istisnasız olarak bütün Batınilere yüklemek, doğru değildir. Zira Fatımî Devletini kuran Batınî İmamların İslâmı yıkmak istedikleri ve yahut ibadetle meşgul olmadıkları iddia edilemez. Onlar da Ümevî ve Abbasi hanadanları gibi, bütün müslümanları kendi sancakları altında toplamak istemişlerdi. Üstelik, Karamita reisi Ebu Said Cennabiye (Kabeden söküp götürdüğü) Hacer-i Esvedî yerine iade etmeyi emir eden, hatta Karamıtaya öldürücü darbeler indiren, yine Fatımî Devletinin bu Batınî İmamları olmuşlardı. İşte bu yüzden batınî sayılan Fatımîlerle Karamıtaya aynı nazarla bakmak doğru değildir. Fatımîler, İslâm camiasının içinde kalmak isteyen ve İslâm cemâatine, kendi kurumlarının çerçevesi dahilinde, hizmet etmek isteyen kimselerdir. Kahire'yi ve (İslâmî ilimlerin en büyük müesseselerinden olan) Ezher cami'ini de onlar bina ettirmişlerdi. Karamita ise, İslâm camiasının dışında kalmak istemişlerdi. Bunlar, her vesile ile, İslâma ve Müslümanlara olan derin buğz-u adavetlerini izhar etmekten çekinmişlerdi. Camileri yıkmak, mushafları yırtıp yakmak, kundaktaki İslâm çocuklarını öldürmek, gebe müslüman kadınların karınlarını deşmek, Hüccacı öldürmek, İslâm kızlarını sürüp esir pazarlarında satmak gibi hareketleri, bunların İslâm camiâsına nekadar düşman ve yabancı olduklarını gösterir. Fakat Fatımîler öylemiydiler? Hayır.

Bununla beraber, iki tarafın bağlandıkları hulul nazariyesi, Ehl-i Sünnet vel-Cemaat tarafından şiddetle reddedilmiş ve şirk ile vasfedilmişdir. Eş'arilik, Matüridilik ve Zahirilik, herhangi bir insanın hulul bahanesiyle, ulûhiyet iddia etmesine rıza göstermez ve bunu putperestlikten farksız bulurlar. Ama ulûhiyet iddia eden şahıs, isterse Ehl-i Beytten olsun, isterse onların adına ulûhiyet iddia etmiş olsun. Netice itibariyle her ikisinin iddiası, İslâm akidesinin esaslarına aykırıdır. Ehl-i Sünnet, kendilerini haklı çıkaracak misaller bulmakta zahmet çekmezler. Bu arada Endülüslü şa'ir İbn-i Hanînin, Fatımî Halifesi El Muizbillah hakkında söylediği şi'irleri zikretmek mümkündür : İbn-i Hanî derki :

Mâ şî'te lâ mâ şâ'etil-aqdâru

Fa'hkum fe-entel-Vâhidul-qahhâru

Manası : "Meşiyet senin meşiyetindir; kaderin meşiyeti değildir. Hükümünü ver; çünkü Vahid-ü Kahhar, sensin." Malûm olduğu üzere, Vahid ve Kahhar isimleri, Allaha mahsusdurlar. Sonra İslâm akidesine göre, yalnız Allahın meşiyeti, kaderleri tâyin veya tebdil eder; insanların meşiyeti değil. Görülüyor ki Endelüslü şa'ir, kinaye veya işarete hacet duymadan, Fatımî Halifesini Allah yerine koyuyor ve ona Allah diye hitab ediyor. Aynı kasideden aldığımız şu iki beyti de zikrelelim :

"Şarufet bikel âfâqu ve'nqasemet bikel-erzâku vel'âcâlû vel-ûmâru.

Cellet sıfâtüke en tuhadde bi-miqvelin mâ yasna'ul-misdâqu vel-miksârı"

Manası : "Ufuklar seninle şereflendi, rızıklar, eceller vve ömürler senin tarafından bölündü. Senin sıfatların sözle ifade edilmekten büyüktürler. Bu uğurda dilimiz nekadar çok ve nekadar doğru söz söylese ne söyiyebilir."

"Farzâni min sevmîn ve şükri Hilâfetin,

Hâzâ bihâzâ indenâ maqrûnu :

Fe'rzuq ibâdeke minke şefâ'atin

Ve'qrup lehum zulfâ fe-ente Meklunu." (28)

Manası : "Bizce oruç tutmakla Hilafete şükretmek, birbirilerine bağlı iki farizedir. Kendi kullarına şefaath eyle ve onların sana sığınmalarını kabul et; çünkü sen Kekinsin". Mekin ismi de Allaha mahsustur.

Şunu da ilâve edelim ki Eş'arilik, yalnız batını hululunu reddetmekle kalmaz. Batı mutasavvıfların hulul nazariyesini de aynı şiddetle reddeder. Az yukarda, Battınilerle mutasavvıfların hulul nazariyeleri arasında bazı farkların bulunduğunu söylemiştik. Bu farkların başında şu husus gelir : Batınıye İmamları, imamet makamına geldikleri andan itibaren uluhiyet payesine yükselmiş sayılırlar. Hululcü mutasavvıflar ise, uluhiyet mertebesine ancak güdümlü bir riyazat neticesinde vasıl olduklarını iddia etmektedirler.

Gerçi Kur'an-ı Kerim'de, Allahü Taalâ Ruhu istediği kullarına bağışlaoğını buyurur. (29) : "Rafi'ül derecati yuqıl-Ruha min Emrihi alâ men yeşâ'u min ibadihi....." Meali : "İnsanlardan kat kat yüksek olan Allah, istediği kullarına Ruhu, kendi Emrinden bağışlar....." Bu ayet-i celileden anlaşıldığına göre, Allahın Ruhuna kavuşmak, insanların kendi ellerinde olmayan bir şeydir. Bu, Allahın emri iradesine bağlı bir mazhariyet olup insanların siyasî veya şahsî emellerine râm olmadığı gibi, eşhasın tasavvuf ağlarına düşecek kuşlardan değildir. Kemâlatın kemalâtı olan Halık-ı Azamın mertebesine yükselmek zaman ve mekanın bazicesi olan biz insanlardan çok uzak bir şeydir. Allahın sonsuz kudret ve bü-

(28) İbin Hanînin divanı.

(29) El-Mü'min suresi. Âyet : 15.

yüklüğüne hayran olmaktan başka bir şey elimizden gelmez. Netekim meşhur İslâm mutasavvıflarından olan İbnül Fâriz bu manada derki : (30)

*“Lev enne kullel-hüsni yekmülü sûreten
Ve ra’âhu kâne mühellien ve mükebbirâ”*

Manası : “Bütün güzellikler, mükemmeliyet mertebesine erişip Onu görseler, “Lâ İlaha İllaallah” ve “Allahü Ekber” deyip dururlar.”

Büyük İslam Sûfilerinin gayesi, Allah olmak değil, Allaha yaklaşmak ve Allahı tanımaktır. Evet, Allah bize şahdamarımızdan ve vicdanımızdan daha yakındır. Ama bu hal, ne Allahın insanlaşmasını ne insanların Allahlaşmasını muciptir.

İslâm akidesi, Allahı bizden büsbütün başka ve bizden tamamiyle ayrı bir varlık bilir. Allahı, zaman ve mekan gibi mahdut, mütehavvil, itibarî ve geçici şeylerle vasfetmekten üstün bulur. Şu’urlu veya şu’ursuz bütün fânileri ezeliyetle vasıflandıramaz. Dolayısıyla İslâmlık, hulul bahânesiyle bu üstün ve nazırsız varlığa müşareket iddiasında bulunan kimseleri, tabiatıyla kendi camiasının dışında tutmak ve bunları kendi camiasına yabancı addetmek zorundadır.

İslâmda hulul nazariyesinin kurbanı ve hululcü mutasavvıfların en eskilerinden biri olan Hüseyin bin Mansur El-Hallac, rivayete göre demişki : (31) Tâat ile nefsinin terbiye eden ve kendini her nevi zevk ve şehvetten kayıran kimse, mukarreplerin (yani Allaha yakın olanların) mertebesine ulaşır. Bu yolda yürümeye devam edip paklıkta derece derece ilerledikçe, beşeriyetden kurtulur; ve nihayet bütün beşerî sıfatlardan sıyrılınca, Meryem oğlu İsa gibi, Allahın hululuna mazhar olur. O zaman o kişinin fi’illeri, Allahın kendi fi’illeri olur; ve ne isterse gerçek olur.” Aynı rivayete göre, Hallac kendi hocalarından ve devrinin büyük Sûfilerinden olan Ebul-Kasım El-Cüneyd b. Muhammede bir gün “Enal-Hakk” demiş. Ağzından çirkin laf duyulmayan Cüneyd, Hallacın bu sözüne fena halde kızmış ve kendisine şu ağır karşılıkta bulunmuş : “Ente bil-hakkı eyye haşebetin tüfsid?” Yani “Sen, hak dediğin şeyle hangi tahtayı kandırdığını sanıyorsun?”

İddia’ya göre, Hüseyin b. Mansur El-Hallâs, müridlerine yazdığı mektuplara başlık olarak şöyle bir ibare kullanırmış (32) : Hu’ban her surette tasavvur edilen tanrıların Tanrısı Hû’dan, falanca kuluna.” Müridleri de kendisine yazdıkları mektuplarda şöyle bir dil kullanırlarmış : “Ey Zâtın Zâtı, ve arzuların gaye ve mütehası olan Sen; her zamanda başka surette gelen; ve bugün Hüseyin b. Mansurun suretinde gelen Sen; biz Senden meded bekler, rahmet dileriz.” Hüseyin b. Mansur El-Hallâc ile müritlerinin bu suretle konuşmuş olmaları, hiç de müsteb’ad değildir. Ondan sonra gelen bazı mutasavvıflarla kendi müridleri arasında dahi buna benzer şeyler söylenmiş, yazılmış ve el’an yazılıp söylenmektedir.

(30) İbnül-Farızın divanı.

(31) Alfark Beynel Firak. Abdül Kahir Bağdadi. Sa. 158 - 159.

(32) Aynı mehzaz, Sa. 159.

Hiç bir kaba sığmayan bu sözlerden Eş'ariliğin ürkmesi ve yaka silkmesi kadar tabi'î bir şey olamaz. Bu bid'atler, İslam tevhidinin üstün nezahedinden ve muhteşem sadeliğinden fersah fersah uzaklaşır. Şunu tekrar edelim ki, madde ve sirkte münezzeh olan İslâm tevhidini, ya Selefiyenin sıfatı isbat eden mutlak imanı, ya Kaderiyenin Sıfatı te'vil eden akılcılığı, veya (Selefiyenin imamını Kaderiyenin akılcılığına katan) Eş'ariyenin cemâatçılığı temsil eder. Halbuki târih ve hadisât bize gösteriyor ki, Selefiyenin sıfatçılığı kuvvetli bir akla dayanmadıkça, teşbih ve tescime kaçıyor. Kaderiyenin akılcılığı ise, Allahın Zatını sıfatlardan tecrid ede ede tatile varıyor. Tatilden maksad, Allahı (zatından başka şey olmayan) sıfatlardan sıyırmak demektir. Tâtil kelimesi, aslında "bir kadının üzerindeki süs ve mücevherleri kaldırmak" demektir. Tatil, aynı zamanda bir kimseyi işsiz veya bir yeri boş bırakmak" demektir. Binaenaleyh "tatil" kelimesi hangi manada alınıralsa alınsın, Allahın şanına yakışmıyacak şekilde kullanılmış olur. Birinci manada, Allahı yavanlaştırılmış olur. İkinci manada, Allahın yaratıcı ve fa'âl kudreti, atâlete mahkûm edilmiş olur. Gerçi Kaderiye, insanın kendi ef'alinde muhtar olduğunu isbat etmek için tatil yolundan gitmemişlerdi. Yani onlar ferdin kendi af'alini seçmekte ve yapmakta serbest olduğunu söylemek için Allahın insan işlerine karışmadığını iddia etmemişlerdi. Fakat "insan, kendi kendi fi'llerinin yaratıcısıdır" şeklindeki konuşmaları, aynı yola çıkmaz mı?

Netice itibariyle Kaderiye veya Mu'tezile tatile hangi yoldan gitmiş olurlarsa olsunlar, eş'arilik onlara karşı cephe almış ve insan aklının kendi işlerinde mutlak bir tasarruf sahibi olduğunu reddetmiştir. Zira böyle bir aklın Allaha ortaklık edeceğini iddia eder. Eş'ariye fırkasına göre, Allah hem bizi, hem amellerimizi, başka bir deyimle düşüncelerimizi de yaratmıştır. Bütün mevcudatın üzerinde mutlak tasarruf sahibi, Aliahtır. "Biz Allaha tapar ve Ondan yardım dileriz. — İyyâke nâ'budü ve İyyâke nesta'in." "Bizlere doğru yolu aydınlatması için kendisine yalvarırız — İhdina'ssirâtal-müstakim." "Bizleri bahtiyarlar sırasına koymasını rica ederiz — Sıratel lezine en'amte aleyhim, gayril mağzûbi aleyhim vela'ddâllin."

Bu esasa göre Eş'arilikte, inkâr edilmez bir Cebriyecilik payı yok mu? Elbette vardır ammâ Eş'ariye fırkasının cebriyeciliği, Mü'minleri sevab ve ikab hakkında tefelsüfe (ve onları Cennet ve Cehennemün lüzumsuzluğuna) götüren menfi bir cebriyecilik değil, bilakis Allahın irade ve hikmetine mutlak surette güven telkin eden müsbet bir cebriyeciliktir. Biz, daha da ileri giderek diye biliriz ki, Eş'ariye fırkasının Mürci'e ve Mu'tezileden alınmış birer payı da vardır. Evet ammâ Eş'ariye fırkasının mürci'eciliği, ameli imana katmayı şart bilen bir mürci'eciliktir. Akılcılığı da, Allahı, kur'anî sıfatlardan tenzih ede ede bizden uzaklaştıran bir akılcılık olmayıp; İlâhî Sıfatları, Mu'tezileden daha iyi te'vil ederek bize müsbet bir akılcılıktır.

O halde Eş'ariliği, diğer fırkalardan ayırd eden mümeyyiz vasfı nedir? Eş'ariliğin mümeyyiz vasfı, bu fırkanın daha ilk teşekkülünde ken-

dini gösteren cemâatçılığıdır. Bu cemâatçilik, İslâmî akidenin asalet ve sadeliğini muhafaza etmeyi; İslâm cemâatinin tedeyyün ve Allaha inan ihtiyacını (teşbihe, tecsime, mugalata ve hulula kaymadan) tatmin etmeyi; İslâm cemâatine, bu akidenin emir ve icaplarına uygun ruhi bir disiplin vererek onu hayr-ü salaha sürmeyi istihdaf eden bir cemâatçiliktir.

Eş'arilik, ne teşbih ne tecsim yoluyla Allahı insanların seviyesine indirir; ne hulul tarikiyle zavallı kulları, Allah mertebesine çıkarır; ne de İslâm cemâatinin mukadderatını, imansız bir aklın tasarruflarına emanet eder. Hululün Allahlaştırdığı kimselere tapanlar, kendi ferdi veya içtima'i hürriyetlerine zor kavuşurlar. Allahsız bir dihriliğin bencil hükümlerine râmolan toplulukları bekleyen tehlike çok büyüktür.

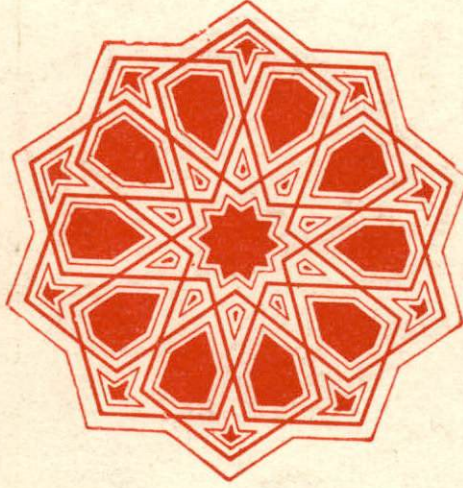
Eş'ariliğin İslâm tevhidî hakkındaki telâkkisini şu sözlerle hülâsa etmek mümkündür : "Allah, insanlığın çok üstünde kalan bir mükemmeliyet unsurudur. Allah, canlı ve cansız bütün varlıkların yaratıcısıdır. Hayatın nâzım ve müdebbiridir. Onsuz, hayatın ve bütün mevcudatın izahı mümkün değildir. Allah, hakkın kendisi, adaletin Dünya ve Ahiret'teki son merci'idir. Allah fikri, behîmi arzuların hayatta ebediyen hükümran olmasına ve zorbalığın kanun hükmüne girmesine karşı vicdanî bir teminattır. Böyle bir teminat olmasaydı, beşeriyetin ilerlemesine imkân bulunmazdı. Fazilet ve hicab adı altında bir şey bilinmezdi. Allah, mihnet ve felâket anlarında bizlere yâr olan yegane şefkat ve ümmid kaynağıdır."

Hasılı Eş'arilik, hilkatın en çetrefil problemlerini halletmek ve fazilet esasına istinad eden içtima'i bir nizamı idâme ettirmek için Allahın, Vacibül-Vücut ve elzem bir unsur olduğuna inanmış bulunmaktadır.

A. Ü. İLÂHIYAT FAKÜLTESİ
Kütüphanesi

İLÂHIYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHIYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKARILIR

I - IV

1957

DOĞUŞ LIMITED ŞİRKETİ MATBAASI — ANKARA

1 9 5 9

YIL : 1957

Cilt : VI Sayı : I-IV

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKARILIR

A. Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
Kütüphanesi

I - IV

1957

DOĞUŞ LİMİTED ŞİRKETİ MATBAASI — ANKARA

1 9 5 9

İ Ç İ N D E K İ L E R

	Sayfa No.
Prof. M. b. Tavit et TANCI : Gâzzâliye Göre Kur'an'ın Tefsiri	1
Ali Himmet BERKİ : İslâm'da Vakıf	19
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN : Fârâbî ve İbn Sina'nın Garp Orta- çağ Düşüncesi Üzerinde Tesirine Dair Yeni Bazı Münakaşalar . . .	27
Prof. Dr. Şakir BERKİ : İslâm Hukukunda Adalet Esasları ve Adalet Teşkilâtı	35
Prof. I. H. BALTACIOĞLU : Din'e Doğru	44
Dr. Necati ÖNER : Türkiye'de Yeni Mantık Ceryan- larının İlk Habercisi : Ali Sedad	60
E. W. F. TOMLIN : Doğu ve Batı Hikmetleri. Çev. : H. G. YURDAYDIN	70
Hüseyin ATAY : İslâmdan Önce Arap Yarımada- sında Putperestlik ve Yayılışı . . .	80
Doç. Dr. Kâmuran BİRAND : Hinwendung zur Europäisierung in der Türkischen Weltanschauung	90
Doç. Dr. Kâmuran BİRAND : Türk Düşüncesinde Avrupalılaş- ma Hareketleri	96
Doç. Dr. M. TAPLAMACI- OĞLU : Sosyolojinin Kural ve Kanunları (Metod)	103
Doç. Dr. Kâmuran BİRAND : Dinin Mahiyeti Üzerine	120
N. DANIŞMAN - TUĞ : Eş'arîlik Neden Batımlığa ve Hu- lûl'e Karşı Cephe Almıştır?	135
N. DANIŞMAN - TUĞ : Pourquoi L'Ash'arisme Combat-il l'Esoterisme et l'idée de la trans- fusion spirituelle?	153
N. DANIŞMAN - TUĞ : Fusus'ul-Hikem Kitabının Türkçe ve Fransızca Tercümeleri	157
 <u>Kitap Tenkitleri :</u>	
Dr. Yaşar KUTLUAY : Doç. Dr. Neş'et Çağatay, İslâm- dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı	159

POURQUOI L'ASH'ARISME COMBAT-IL L'ÉSOTÉRISME ET L'IDÉE DE LA TRANSFUSION SPIRITUELLE ?

Nafiz DANIŞMAN TUĞ

L'ash'arisme est le résultat des efforts consacrés à préserver la doctrine islamique des altérations qu'elle commença à subir dès les premiers jours de son épanouissement en dehors de la Péninsule Arabique. Née dans un pays ayant entretenu des rapports commerciaux et intellectuels avec les plus vieux centres de civilisation favorisant ou cultivant un monisme spirituel, la doctrine islamique ne peut être l'apanage du milieu exclusivement arabe. Toutefois le milieu physique et social de l'Arabie (et plus particulièrement du Hedjaz) ne manque pas d'avoir imprimé de son empreinte cette vieille doctrine :

Dans ce pays de sol ingrat, de précipitations extrêmement rares et irrégulières, de soleil brûlant, l'homme ne peut réclamer l'excès de faveur et de miséricorde qu'à une puissance surnaturelle. La matière inanimée n'est pour l'Arabe (clairvoyant et réaliste) qu'un objet stéril en soi. Elle ne peut subir des transformations heureuses que par l'action de l'homme conjointe aux autres facteurs de prospérité. C'est donc cette puissance surnaturelle qui est l'unique ressource de miséricorde et d'espoir dans le désert. Il ne faut donc pas s'étonner que l'Islam aie fait du "Nom de Dieu Très Clément et Miséricordieux" une expression sacrée pour chaque musulman. Celui-ci la répète, à toute occasion : pour lire le Coran, pour commencer ses repas, pour bénir son enfant, pour sanctifier ses actes. Mais il sait aussi que ce Dieu Très Clément diffère totalement de la matière inerte. Dieu ne ressemble à la matière ni par la structure ni par la forme. Et quand Il fit à son Prophète Mahomet l'injonction suivante : "Dis que Dieu est Unique. Dieu est Suprême. Il n'a engendré et ne fut engendré. Et Il n'a personne pour émule", l'Arabe en conçut aisément la nature transcendante. Son intelligence était déjà assez élevée pour comprendre le sens de l'abstrait. Ses chefs-d'oeuvre de littérature préislamique le prouvent.

Mais voilà que l'Arabe apprivoisé aux jeux du style coranique, ne tarde pas à se voir vis-à-vis de certaines difficultés déconcertantes : Des prosélytes de différents pays prétendent que le Coran confère à Dieu des attributs anthropomorphiques semblables à ceux de leurs vieilles divinités. Par exemple le quatrième verset de la S. 57 (Le Fer) dit : "Dieu créa les cieux et la Terre en six jours; puis Il s'établit sur le Trône. Il sait ce qui entre dans la terre et ce qui en sort, ce qui descend du ciel et ce qui y monte. Il est avec vous là où vous soyez et Dieu voit ce que vous faites."

On voit que le mot (Trône) pris dans le sens concret, contraste avec le caractère essentiellement transcendantal de Dieu. Comment donc interpréter cette expression incompatible avec les attributs divins?

Les représentants timorés du spiritualisme musulman, les Aslaf (ancêtres traditionalistes) et les Kadariyya rationalistes, en donnent deux interprétations différentes mais plausibles à la fois : L'une pour sa ferveur, l'autre pour son indéniable sagacité.

Les fervants traditionalistes de l'Islam disent que l'esprit humain n'est pas à même de pénétrer le sens des attributs divins quoiqu'ils soient d'apparence anthropomorphiques. Il est donc nécessaire, pour rester dans le droit chemin, de les admettre tel qu'ils sont et de s'interdire toute interprétation à leur sujet. Et l'Imam Malik bin Enes, l'un des plus compétants exégètes des traditionalistes, de dire : "Nous savons bien ce que signifient les mots (trône) et (s'établit) mais nous ignorons comment Dieu s'y est établi...."

Les rationalistes disent à leur tour : "Le trône c'est le symbol de la puissance royale. Quant au mot (s'établit) cela signifie en même temps (domina) (1). Par conséquent l'expression coranique qui dit : (Dieu s'établit sur le Trône) signifie en réalité : (Dieu domina le royaume des cieux ce qui n'a rien d'anthropomorphique.)"

Citons à propos l'interprétation non moins intéressante d'Abou Hassan Ash'ari, fondateur de l'Ecole Ash'arite (une sorte de compromis entre les deux écoles précitées). Ash'ari dit : "Tout ce qui est au-dessus de nous s'appelle ciel; quant au mot (Trône) cela signifie le point culminant des cieux" (2). Il s'ensuit par là que le fameux rénovateur de la foi islamique entend par cette même expression que Dieu possède le domaine des cieux infinis.

Après ces interprétations apologétiques d'une expression exclusivement métaphorique, donnons quelques exemples de l'idée que certains hérésiarques se faisaient de Dieu; Al-Mougira bin sa'id, chef d'une secte ultra-chi'ite, donne de Dieu le portrait suivant : "Dieu était tout seul. Il n'y avait rien avec Lui. Quand Il voulut créer les choses, Il évoqua son Nom Suprême qui s'envola et se posa sur sa couronne. C'est à cet incident que le verset suivant fait allusion (Glorifie le Nom de ton Dieu Suprême). Dieu inscrit ensuite, de son doigt, au milieu de la main, les péchés et les bienfaits de ses créatures. Leurs péchés le mettent en colère et le font transpirer. Sa sueur donne lieu à deux océans, l'un aux eaux salées et ténébreuses, l'autre aux eaux douces et lumineuses. Dieu regarde ensuite dans l'océan. Il y voit son ombre qu' Il poursuit. Son ombre s'enfuit devant lui; mais Il en saisit l'oeil dont Il fait un soleil. Dieu dit alors : il ne faut pas qu'il y est un autre dieu avec moi. Sur quoi il anéantit sa propre ombre. Puis Il créa tous les êtres du fond des deux océans. Les infidèles, Il les créa des eaux salées et ténébreuses. Les fidèles, Il les créa des eaux

(1) Ousoul Aldin, A. K. Bagdadi, p. 112 İstanbul 1928.

(2) K, Al'ibana, A. H. Ash'ari, p. 47. Haydarabad.

douces et lumineuses. La première ombre qu'il créa fut celle de Mahomet (que le salut de Dieu soit sur lui). C'est à ce sujet que fut révélé le verset où il est dit : (Si Dieu aurait eu un enfant c'est moi qui en serait le premier adorateur). Il envoya ensuite Mahomet, déjà ombre, en message à tous les hommes...." (3).

Un autre chef de secte ultra-chiite, Hicham bin El-Hakem, donne de Dieu des portraits non moins paradoxaux (4). Celui-ci compare Dieu tantôt à une lumière éclatante, tantôt à une perle flamboyante tantôt à un lingot d'or, tantôt à cristal. Aussi donne-t-il à Dieu une forme tantôt arrondie, tantôt humaine mesurant sept ampans de sa propre main divine (4).

On conçoit facilement que ces représentations polychromes et polymorphes de Dieu, étaient mal accueillies et souvent tournés en ridicule par la majorité des croyants. Le célèbre chef motazélites Al-Allâf demandait un jour par dérision à Hicham si le dieu de celui-ci était aussi grand que le Mont Abou-Qoubeis? Hicham dit que le Mont Abou-Qoubeis était un peut plus grand que Dieu. (5)

A ces représentations anthropomorphiques de certains hérésiarques ultra-chiites, hostiles à l'esprit du monothéisme islamique, ajoutons des représentations non moins anthropomorphiques de certains grands mystiques musulmans, comme celles par exemple du fameux Andalou Ibin Arabi qui définit ainsi qu'il suit l'Escabeau (Al-Koursi) et le Trône de Dieu : (6)

"Comme le Très-Clément est établi sur le Trône, ses deux pieds sont appuyés sur l'Escabeau. L'Escabeau ressemble au Trône par sa forme rectangulaire et non par ses jambes. L'Escabeau ressemble lui à un anneau jeté au milieu du Trône. Les deux pieds sont tendus vers l'Escabeau pour y chercher repos. Le pied c'est le symbole de la stabilité. L'un c'est le pied de la droiture, l'autre de l'amour; l'un de la fatalité, l'autre du libre arbitre..... L'Escabeau est déposé sur de l'au en gel...." (7)

Au fond quelle différence entre ces verbiages et ceux des deux hérésiarques chi'ites précités? Une pareille ressemblance se remarque aussi dans les tendances ésotériques et transfusionnistes des uns et des autres. D'après les mystiques, les mots ont des acceptions ésotériques connues des initiés seuls. Pour les sectateurs ultra-chi'ites batinites, chaque verset coranique a deux acceptions : l'une exotérique et connue de nous tous, l'autre ésotérique et ouverte à la connaissance omnisciente de l'Imam infaillible. C'est la cause pour laquelle les Imams batinites sont haussé au-dessus des hommes. Leurs sentences ont force de loi et sont à l'abri de toute discussion.

(3) Maqalat Al-Islamiyyin, A. H. Ash'ari. p. 6. Istanbul.

(4) Hicham bin Al-Hakam; mort en 199 H 815.

(5) Maqalat Al-Islamiyyin. p. 29, 30, 31.

(6) Al-Bakara v. 255.

(7) Al-Futuhât Al-Makkiyya. T. III. p. 564.

Ainsi l'ésotérisme batinite fait des Imams de cette secte, des dieux au pouvoir illimité. Ce n'est pas au hasard que le poète andalou İbin Hâny adressait ces vers dithyrambiques à l'Imam et Khalif fatimite El-Mu'iz-billah :

C'est ta volonté qui compt et non celle des destins.

Donne ta sentence. Tu es l'unique à contraindre le sort.

Hâtons-nous de dire que les qualificatifs (unique) et (contraignant) sont parmi les noms de Dieu, cités dans le glossaire des attributs divins. Le philosophisme batinite prétend que les attributs divins ne sont efficaces que dans la personne vivante et consciente de l'Imam infaillible.

L'orthodoxie intellectualiste que représente l'ash'arisme, combat tous ces cultes qu'elle juge incompatibles avec la salubrité du monothéisme islamique. L'ash'arisme ne redoute pas moins les prétentions de certains mystiques, à la fusion en Dieu par voie d'assainissement moral. Se croyant un jour élevés au niveau de la Divinité, ceux-ci s'affublent volontiers de ses attributs et s'arrangent ses pouvoirs. Hussein bin Mansour El-Halladj en fut l'exemple et le sacrifice dans l'Islam. (8) D'après l'auteur d'Alfarq Baynal-Firaq, Halladj écrivait à l'en-tête des lettres qu'il expédiait à ses adeptes ce qui suit : "De Lui (Howa) Dieu de tous les dieux imaginables, à sa créature telle..." Et ses adeptes de lui répondre : "O Toi; être de l'Être, objet et fin de tout ce qu'on souhaite; Toi qui viens à chaque époque, sous un masque différent et qui viens de nos jours sous le masque de Hussein bin Mansour El-Halladj; nous invoquons ta pitié et demandons ton secours." (9)

Comme ces choses font contraste avec la sublime pureté de la doctrine islamique!. On comprend aisément pourquoi l'ash'arisme se fait un devoir de combattre ces cultes au nom de Dieu Unique et sans émule. L'ash'arisme combat l'anthropomorphisme parce que ceci abaisse Dieu au niveau des humains. Il combat l'anthropolatricie, parce qu'elle hausse l'homme au niveau de Dieu. Il combat l'ésotérisme qui défigure les réalités, et l'athéisme qui s'avère immoral.

Qu'est-ce alors l'idée que se fait de Dieu l'ash'arisme? Cette idée, on peut la résumer comme il suit : Dieu est principe de perfection. Il est au-dessus de la portée humaine. Il est créateur de tout ce qui existe. Sans Lui on ne peut donner aucune explication de la vie. Dieu est droit (Jus) en Lui-même; Juge suprême dans ce monde et dans la vie future. Dieu est une assurance intérieure contre le règne éternel de bestialité; à défaut de cette assurance, l'humanité ne pourrait faire des progrès, elle ne pourrait connaître le sens de la pudeur et de la vertu. Dieu est source intarissable de pitié et d'espoir.

En un mot l'ash'arisme reconnaît en Dieu une Puissance Eternelle dont l'existence est indispensable pour assurer la permanence d'un ordre publique et moral.

(8) Mort au gibet puis mutilé et incinéré en 309 H/922.

(9) Al-Farq baynal-Firaq. A. K. Bagdadi. p. 158, Egypte.